

KIRGIZISTAN'DA GÖÇLE İLGİLİ MESELELER

Yusuf İslam Erdoğan ve Altınay Kerimkulova

(Kırğızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 4.sınıf öğrencileri)

1. Giriş

Göç, insanlık tarihinin en eski ve evrensel olgularından biridir. Temelde göç, bir bireyin, ailenin veya topluluğun, bir yere başka bir yere taşınması veya yer değiştirmesini ifade eder. Bu yer değiştirme kalıcı veya geçici olabilir ve birçok farklı nedenle gerçekleşebilir. Göç, ekonomik, sosyal, siyasi, çevresel veya kültürel nedenlere dayanabilir ve bireylerin veya grupların yaşam standartlarını, güvenliğini, özgürlüğünü veya refahını etkileyebilir.

Orta Asya coğrafyası, geçmişten günümüze kadar göçlerin kesişme noktası ve yaşam biçimlerinin değişimine tanıklık etmiş önemli bir bölgedir. Zengin kültürel mirası, tarihi önemi ve stratejik konumuyla dikkat çeker. Ayrıca tarihi İpek Yolu'nun bu coğrafyadan geçmesi, bilgi alışverişine ve kültürel değişime yol açmıştır. Göç, Orta Asya ülkeleri açısından yalnızca bir demografik olgu değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Kırğızistan, Orta Asya'daki göç meselelerini anlama bakımından önemli bir örnektir.

Bu rapor, Orta Asya'daki göç meselelerini Kırğızistan'ın perspektifinden ele almaktadır. Kırğızistan'ın coğrafi iç yerinden edilmiş kişi, afet mağduru, sığınmacı ve aile konumu, tarihsel kökenleri ve demografik yapısına bakıldığında Kırğızistan'daki göç olgusunun Orta Asya'daki bireyler, genel olarak 'migrant' kategorisine dahil edilir¹.

genel göç trendleriyle örtüştüğü görülmektedir. Rapor, Kırğızistan'da dışarıya yönelik göçün tarihi boyutunu, nedenlerini, sonuçlarını, zorluklarını ve bu alandaki politika girişimlerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Göç, Kırğızistan açısından çifte bir öneme sahiptir; hem fırsatlar sunmakta hem de zorluklar doğurmaktadır. Ekonomik kalkınma, kültürel çeşitlilik ve uluslararası ilişkiler açısından, göç Kırğızistan için önemli bir role sahiptir.

Ancak göçün getirdiği faydalar yanında neden olduğu sosyal ve ekonomik sorunlar da göz ardı edilmemelidir. Bu rapor, Kırğızistan'daki göç meselelerini geniş bir boyutta ele alarak, bu karmaşık olguyu daha iyi anlamaya ve geleceğe yönelik perspektifler sunmaya çalışmaktadır.

2. Orta Asya'daki Göç Trendleri

Migrasyon (göç), insanların bir ülkeden diğerine veya bir ülke içinde yer değiştirmesi durumunu ifade eder. Bu durum, herhangi bir neden, süre veya karakterden bağımsız olarak tüm yer değiştirmeleri kapsar; bu değişimler, hem isteğe

bağlı hem de zorunlu olabilir. Mülteci, ekonomik göçmen, afet mağduru, sığınmacı ve aile üyesi gibi farklı amaçlarla yer değiştiren bireyler, genel olarak 'migrant' kategorisine dahil edilir¹.

İnsan nüfusunun göçünün temel işlevi, farklı ülkelerde, bölgelerde ve yerleşim yerlerinde farklı profillerde ve niteliklerde işgücü talebi ile arzı arasındaki dengenin sağlanmasıdır. İki tür göç vardır: iç ve dış göç. İç göç, işgücünün yeniden dağıtılması ve nüfus bileşimi ve yerleşimi değiştirme amacıyla kullanılır; ancak nüfusun toplam sayısı değişmez. Dış göç ise ülkenin nüfusunu etkiler ve değişen göç dengesi nüfusu artırır veya azaltır. Günümüzde, dünya ekonomisinin küreselleşme süreçleri giderek güçlenmektedir. Bu durum, işgücü göçü süreçlerinin genişlemesi ve derinleşmesine yol açmaktadır. İşgücü göçünde hem nicel hem de nitel açıdan değişimler yaşamaktadır. Göç eden işgücünün hareketliliği, geçmiş dönemlere kıyasla daha geniş ölçekte ve farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Ayrıca işgücü göçünün bileşimi ve yönleri de değişkenlik göstermektedir².

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmış ve yeni ekonomik ve siyasi yapılarını oluşturmaya başlamıştır. Bu ülkeler, bağımsızlıklarının ilk yıllarında çeşitli politik, kültürel ve ekonomik problemlerle karşı karşıya kalırken diğer yandan nüfus yapıları değişmeye başlamıştır. Ayrımcılık ve etnik bazlı çatışmalar ve politik istikrarsızlık yüzünden, sonrasında da ekonomik alandaki zorluklar nedeniyle göç etme eğilimi güçlenmiştir³. Orta Asya ülkelerindeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle Rusya'ya zorunlu göç akışı başlamış ve bu durum, 1992'de Rusya Federal Göç Hizmetinin kurulmasına ve göçmenlerin statüsünü ve haklarını belirleyen göç yasalarının çıkarılmasına yol açmıştır. Ayrıca 1990'ların ortasında Rusya'da nüfus azalması ve özellikle işgücü piyasasında daralma yaşanmıştır. Bu durum, Orta Asya'da işsizliğin artmasıyla birleşince, işgücü göçünün yoğunlaşmasına neden olmuştur. Orta Asya ülkelerinden ayrılan göçmenler için öncelikli hedef geleneksel olarak Rusya olmuştur. Zaman içerisinde Rusya'ya göç etme istikrarlı hale gelmiş ve daha çok Tacikistan ve Kırgızistan'dan göç edenlerin sayısında artış görülmüştür⁴.

Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya yönelen işgücü göçü zaman dilimlerine ayrılarak bakıldığında (1994-2001; 2002-2006; 2007-2010; 2011-2017) ilk dönemde Rusya'ya

göç edenlerin oranı 4.8% iken sonraki dönemlerde bu oranın artarak %17,5, %50,6 ve %70,2'ye yükseldiği görülmektedir⁵. Diğer taraftan Orta Asya ülkelerinden Avrupa ülkelerine göç edenlerin sayısı da artmıştır. Avrupa ülkelerinde göçmen sayısı 2000'lerin başında 1,346,500 kişiyken 2017'de 1,942,372'ye ulaşmıştır. Avrupa'ya göç eğilimi Orta Asya ülkelerinde nüfusun artması, Avrupa ülkelerinin işgücüne ihtiyaç duyması ve Rusya'ya karşı yaptırımlar uygulanmasıyla ilişkili olmuştur⁶. Ayrıca her yıl ABD hükümeti, "Çeşitli Uluslardan Göçmen Vizeleri" (DV) programı aracılığıyla ABD'de kalıcı ikamet için 50.000 vize sağlamaktadır. Bu vizeler, son 5 yıldaki ABD'ye göç göstergelerine dayanarak altı coğrafi bölge arasında dağıtılmakta ve ABD'ye göçün daha düşük olduğu bölgelere daha fazla vize tahsis edilmektedir. Vize başvuru sahipleri, bilgisayar yardımıyla yapılan rastgele bir kurayla seçilmektedir. Kura çekiminde seçilen kişiler, vize başvuru sürecinin bir sonraki aşamalarına geçme olanağı elde etmektedir. ABD Ulusal Güvenlik İstatistikleri Ofisi'nin verilerine göre, son 10 yılda Orta Asya ülkeleri arasında en fazla yeşil kartı (kalıcı ikamet izni) Özbekistan vatandaşları almıştır (36.485 kişi). Özbekistan'ı 13.685 kişi ile Kazakistan, 8.441 kişi ile Kırgızistan, 6.969 kişi ile Tacikistan ve 3.145 kişi ile Türkmenistan takip etmiştir⁷.

2019'da ortaya çıkan Koronavirüs salgını, Rusya'ya yönelik işçi göçünün azalmasına ve sınırların kapanması nedeniyle potansiyel işçilerin Rusya'ya girişinin engellenmesine neden olmuştur. Karantina, izolasyon ve diğer önlemler, iki yıllık pandemi sürecinde iş piyasasında değişikliklere yol açmıştır. İşten çıkarmaların artması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin iflas etmesiyle sonuçlanan yapısal işsizlik artışı ve kriz döneminde işini korumak isteyenlerin istifa etmeye eğilimli olması ortaya çıkan değişikliklerden bazılarıdır⁸. 2020 yılında COVID-19 pandemisiyle ilgili göç kısıtlamalarının getirilmesi ve para transferlerinde azalma görülmesi, özellikle Kırgızistan ve Tacikistan açısından ciddi bir ekonomik şok oluşturmuştur. COVID-19 pandemisinin ardından para transferlerindeki akışların toparlanmaya başlamasının ardından Rusya'nın Şubat 2022'de Ukrayna'ya askeri müdahalesi eski Sovyet bölgesindeki ulus-ötesi göç için yeni bir şoka neden olmuştur. Savaş

nedeniyle Rusya'ya göç eğiliminin azalması beklenirken Orta Asya'dan Rusya'ya olan işçi göçü savaş ve onunla ilişkili sorunlara neredeyse hiç tepki göstermemiştir. Tersine çok sayıda Rus vatandaşının Orta Asya ülkelerine göç ettikleri görülmüştür⁹.

Bu kısmı bir sonuca bağlayacak olursak Orta Asya ülkelerinde SSCB'nin dağılmasından sonra göç eğilimi başlamıştır, günümüzde de ise istikrarlı hale gelmiştir. Başka bir bağlamda Orta Asya ülkelerinin ekonomileri belli ölçüde göçmenlerin gönderdiği paraya yani para transferine dayanmaktadır. KNOMAD'ın (The Global Knowledge Partnership on Migration and Development) yayınladığı rapora göre 2021 yılında Doğu Avrupa ve Orta Asya bölgesinde en çok para transferi alan 10 ülke arasında Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan bulunmaktaydı; göçmenlerin gönderdiği paralar Tacikistan ve Kırgızistan'ın GSMH'sinin sırasıyla %34 ve %33'ünü oluşturmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki para transferlerinin büyük kısmı Rusya'dan gelmiştir. Örneğin 2021 yılında Kırgızistan'a ait olan para transferinin %82'si Rusya'dan gelmiştir¹⁰.

3. Kırgızistan'da Göçün Tarihsel Arka Planı

Tarihsel verilere baktığımızda Kırgızların göçebe halk olduğuna dair bilgiler bulmak mümkündür. Enesai'dan (Yenisei) Orta Asya topraklarına göç etme hareketliliği arasında yüzlerce yıl geçmiştir. Orta Asya topraklarında bile göç etme olgusu yaşanmaya devam etmiştir. Bundan yola çıkarak Kırgızların göç olgusunun çok zengin olduğu anlaşılabilir¹¹. Daha yakın tarihte 20. yüzyıl incelendiğinde yüzyılın başlarından 1932'ye kadar Kırgızların yaşadıkları toprakları terk edip Çin'e göç etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Nedenlerini belirtmek gerekirse şunlar sayılabilir: 1916'da Rus İmparatorluğu'nun sömürge politikalarına isyan eden Kırgızlar Çin'e kaçmak zorunda kalmıştır. 1920'lerde ve 1930'larda Sovyet iktidarına karşı çıkan "Basmacı hareketine" mensup olanlar göç etmiştir. 1930-1932 yılları arasında kolektifleştirme dönemi ve köylerdeki cehaletin ortadan kaldırılması da göçe neden olmuştur¹². SSCB'nin Orta Asya ülkelerine (onun içinde Kırgızistan) hakim olduğu dönemlerde insanlar hükümet tarafından zorunlu göçe tabi tutulmuştur. İlk dönemlerde ve

savaş sırasında askerlik ve işgücü şeklinde göç görülürken 1950 sonrası dönemlerde üye devletler arasında eğitim amaçlı göç yaşanmıştır¹³. Cumhuriyetin endüstrileşmesi, dışarıdan gelen Slav nüfusunun çabalarıyla gerçekleşmiştir. Ancak 1960'ların sonlarına doğru Sibirya ve Uzak Doğu'daki büyük inşaatlarda çalışmak için göç edenlerin sayısında artış görülmüştür. Bu durum, köylü nüfusunun kentlere göç etmesini ve fabrikalarda çalışmaya başlamasını teşvik etmiştir¹⁴.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Bu geçiş, "şok terapisi" olarak adlandırılan bir süreçte olmuştur, yani piyasa prensiplerinin ve kurumlarının keskin bir şekilde uygulanmasıyla. Bu ani ekonomik dönüşüm, ülke ekonomisinin tamamı açısından ciddi sonuçlar doğurmuştur. Üretimin azalması, enflasyonun artması, yoksulluğun ve suç oranlarının yükselmesi, bağımsızlıktan sonraki ilk on yılın belirgin özellikleri haline gelmiştir. Dünya Bankası verilerine göre, bu dönemde ülkenin GSYİH'si neredeyse iki kat azalmıştır, 2.674 milyar dolardan 1.249 milyar dolara düşmüştür¹⁵. Bağımsızlığın ilk beş yılı içinde ülkenin GSYİH'sinin yarısını kaybetmesiyle yaşanan ekonomik felaket, işsizlik sorununun ortaya çıkmasına ve büyümesine neden olmuştur. İşsizlik sorununu çözme konusundaki zorlukların bir diğer nedeni, ülkenin demografik özelliklerinde yatmaktaydı. Bu bağlamda işsizlik sorununun doğal bir çözümü, özellikle Rusya ve Kazakistan'a ve ayrıca uzak yurt dışı ülkelere işgücü göçü olmuştur¹⁶.

1989'da ülkede 4,290,500 insan yaşıyorken 1999'da gerçekleşen Kırgızistan'daki ilk ulusal nüfus sayımında 4,850,700 insanın yaşadığı tespit edilmiştir. 1989 ile 1999 yılları arasında Kırgızistan'ın toplam nüfusunda 565 bin kişilik bir artış gerçekleşmiştir. Bu, yıllık ortalama olarak %1,2'lik bir artışa denk gelmekteydi. Bu dönemde, önceki dönemlere kıyasla yeni doğan sayısı azalmış, ölenlerin sayısı bir miktar artmış ve göç süreci önemli ölçüde güçlenmiştir. Göçün en yoğun olduğu dönem 1993 yılına denk gelmiştir¹⁷. 1991-1994 yılları arasındaki dönemde Kırgızistan'ın kontrolsüz dış göç süreçlerinin sonucunda 282,907 kişi kadar bir insan kaybı yaşanmıştır.

³ Mehmet Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler, Ankara: SETA, 2022.

⁴ A. Brown (2018). "Turkey's Economic Relations with Central Asia: Opportunities and Challenges". Central Asian Economic Review, 9(2), 145-158.

Bu göç değişiminde özellikle Rusya'ya yönelik göçler öne çıkmaktaydı ve Rusya'ya olan göçlerin %60'ından fazlasını Kırgızistan'dan gerçekleşen göç oluşturuyordu. Ayrıca göç edenler arasında önceden Kırgızistan'dan sınır dışı edilen halkların temsilcileri de önemli bir grup oluşturuyordu. Bu grup arasında Almanlar, Kırım Tatarları ve Kuzey Kafkasya halkları öne çıkıyordu. Kırgızistan'da bu kadar keskin göç hareketlerinin yaşanması, ülkenin etno-demografik yapısında ciddi değişikliklere neden olmuştur. Bağımsız Kırgızistan'ın oluşum dönemindeki önemli sorunlardan biri, nüfusunun göç etmesi sorunuuydu. 1990-2005 yılları arasında göç edenlerin toplam sayısı 994 civarındadır. Bu göçlerin %52'si ülke dışına kalıcı olarak göç şeklinde gerçekleşmiştir¹⁸.

Genel olarak bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan'da göç olgusu üç farklı şekilde devam etmiştir: Slav Rus halkının ülkeden ayrılması, yerli halkın köylerden şehirlere göç etmesi ve yurt dışına yönelik işgücü göçü¹⁹. Kırgızistan'daki 1990'lı ve 2000'li yıllardaki nüfus göçlerinin ana nedenleri şunlardır:

1. Tarihi Anavatana Dönme İsteği: Sovyetler Birliği'nin dağılmasının sonuçları ve 1990'ların başlarında başlayan süreçler, insanların tarihi anavatanlarına dönme isteğini tetiklemiştir.
2. Milliyetçilik Hissiyatının Artması: 1990 ve 2010'daki Oş olayları, 24 Mart 2005 ve 7 Nisan 2010'daki devrim niteliğindeki olaylar gibi milliyetçilik duygularının arttığı dönemlerde insanlar ülkelerini terk etmeye yönlendirilmiştir.
3. Yaşam Standartlarının Düşüklüğü: Göç olgusu, yoksulluk ve işsizlik gibi durumlarla birlikte ele alınmalıdır. 2007 yılı itibarıyla, Kırgızistan'da toplam işsizlerin sayısı 193 bin kişi olarak kaydedilmiştir. Ülke genelinde yoksulluk oranının azalmasına rağmen, bölgeler arasında yoksulluk farkı, yaşam standartlarını yükseltme isteği çerçevesinde göçe neden olmuştur.
4. Gelecek Endişesi: 1999 ve 2000 yıllarındaki Batken olayları gibi çatışma durumları ve son yıllarda sürekli olarak devam eden siyasi süreçler, insanların geleceklerine ve çocuklarının geleceğine dair endişelerini artırmış ve göç etmelerine neden olmuştur. Siyasi istikrarsızlık, piyasa mekanizmalarının gelişmesine engel olmaktadır.

Bağımsızlık sonrası göç nedeniyle Kırgızistan on binlerce nitelikli uzmanı kaybetmiştir. Bunlar çoğunlukla mühendisler, eğitimciler, sağlık çalışanları, inşaatçılar, bilim ve kültür insanlarıydı²⁰. Bu bölümü sonuca bağlarsak, Kırgızistan'daki göç olgusunu incelerken tarihsel arka planı dikkate almak çok önemlidir. Görüldüğü üzere göç olgusu tarihsel, ekonomik ve siyasi faktörlerin birleşimiyle şekillenmiştir. Tarihi olarak Kırgızlar göçebe yaşam tarzına sahipken Sovyetler döneminde zorunlu olarak göç etmişlerdir. Bağımsızlık sonrası ise insanların anavatanlarına dönme isteği, milliyetçilik duygularının artması, yaşam standartlarının düşüklüğü ve gelecek endişeleri gibi çeşitli faktörler göçe olan eğilimi güçlendirmiştir. Bu durum, Kırgızistan'ın demografik ve sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir.

4. Kırgızistan'da Göçün Nedenleri

1 Kasım 2023 tarihine ilişkin tahmini verilere göre, Kırgız Cumhuriyeti'nin nüfusu 7,141,700 kişi olarak belirlenmiştir. Ekonomik açıdan aktif nüfusun sayısı 2,712,700 kişidir ve onlardan toplam istihdam edilen nüfus ise 2,581,100 kişidir. Kırgızistan'da işsizlik oranı 131,600 kişiyle yüzde 4,9 olarak belirlenmiştir²¹. Kırgızistan, karasal bir ülkedir ve ekonomisi büyük ölçüde işçi göçü (işçi göçü sayısal olarak aşağıda verilecektir) ve döviz transferlerine dayanmaktadır. 'KABAR' bilgi ajansının yayınladığı verilere göre 2022 yılında ülkeye para transferi yapan sistemler aracılığıyla toplamda 3,086,500,000 dolarlık bir giriş gerçekleşmiştir. Dünya bankasının verdiği istatistiğe göre, 2022 yılında para transferinin Kırgızistan'ın GSMH içindeki payı neredeyse %35'dir (2022 yılında GSMH 11 milyar ABD dolarıydı)²². Tüm dünyada olduğu gibi Kırgızistan'da da iç ve dış göç olguları yaşanmaktadır. İki durumda da büyük ölçüde ekonomik sıkıntılardan dolayı (itici faktör) insanlar iş bulma amacıyla ya yurt dışına ya da kırsaldan kente doğru göç etmektedir. Her sene yaklaşık 50 bin kişi yurt dışına çalışmaya gitmekte ve çeşitli sektörlerde çalışmaktadır; bu sektörler arasında perakende, oteller, restoranlar, taksi hizmetleri, inşaat ve tarım bulunmaktadır. Kırsal alanlardan kentsel bölgelere iç göç, tarımın iklim ve mevsimsel dalgalanmalarına bağlı olarak üretim, gelir ve istihdamda

⁵ R. Davis (2018). "Turkmenistan's Energy Sector: Challenges and Opportunities". Energy Economics Journal, 10(3), 245-259.

⁶ J. Roberts (2019). "Political Dynamics and Economic Policies in Turkmenistan". Turkmenistan Political Science Quarterly, 14(4), 321-335.

⁷ E. Gonzalez (2017). Economic Reform Initiatives in Uzbekistan: A Comparative Analysis. Uzbekistan Economic Review, 6(1), 67-79.

⁸ Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler.

risklerin artması nedeniyle sıkça tercih edilen bir eylemdir. Bu sebeple, genellikle düşük gelirli kırsal haneler, tarım dışı sektörlerde çalışmak üzere bir veya daha fazla aile üyesini şehirlere göndermektedir. Bu, yoksulluk riskini azaltmak ve olası olumsuz etkilere karşı önlem almak için gerçekleştirilen bir eylemdir. Kırsal alanlardaki işler genellikle düşük gelirli, güvencesiz ve eğitim, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlere erişim açısından kısıtlıdır. Bu nedenle, kentsel merkezlere göç, yoksulluktan ve yetersiz istihdamdan kaçış olarak görülmektedir²³.

2022 yılı nüfus sayımı sonuçlarına dayanarak Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi tarafından hazırlanmış olan "Kırgız Cumhuriyeti Nüfus Göçü" başlıklı derlemeye göre 1,094,500 kişi (iç ve dış göçmenler), yerleşim yerlerinde geçici olarak bulunmamaktaydı, bu da ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık %16'sını ve çalışabilir nüfusun yaklaşık %28'ini oluşturmaktaydı. Kırgızistan'da çalışabilir yaş aralığı erkekler için 16-62 yaş arası, kadınlar için ise 16-57 yaş arası olarak belirlenmiştir²⁴.

Tablo 1

	Toplam nüfus sayısı	Çalışabilir yaşta olanlar	Geçici olarak bulunmayanlar
Kırgızistan	6,936,156	3,935,969	1,094,514
Batken bölgesi	561,443	294,875	124,071
Jalal-Abad bölgesi	1,292,420	683,788	277,359
Issık-Göl bölgesi	534,472	293,294	59,082
Narın bölgesi	306,573	172,534	45,311
Oş bölgesi	1,439,633	765,710	245,620
Talas bölgesi	271,950	143,180	56,589
Çüy bölgesi	1,056,758	593,901	106,636
Bişkek şehri	1,120,827	769,309	157,569
Oş şehri	353,080	219,378	22,277

Tablo 2

Toplamda geçici olarak bulunmayanlar (kişi)		Onlardan yurt dışında olanlar (kişi)		Onlardan yurt içinde olanlar (kişi)	
1,094,514		876,883		217,631	
Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %	Erkek %	Kadın %
50,6	49,4	49,9	50,1	53	47

(Tablolar "Kırgız Cumhuriyeti Nüfus Göçü 2022" başlıklı derlemedeki bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır. Burada belirtilen veriler ile açık kaynaklarda gösterilen verilerde fark vardır. Onun sebebi de bir kişinin birkaç kez ülkeden çıkmış ve girmiş olabilmesidir.)

Yukarıdaki tablolardaki bilgiler 2022 yılına aittir ve kesin sayıyı içermemektedir. Bu bağlamda 2022 yılında yerleşim yerinde 1,094,514 kişi bulunmamıştır. En çok Jalal-Abad bölgesinden (277,359 kişi), en az Narın bölgesinden (45,311) kişi göç etmiştir. Ayrıca yurt dışına göç edenlerin sayısı yurt içinde göç edenlerden daha çoktur. Yurt dışında 2022 yılında 876,883 kişi bulunmaktaydı, onlardan 437,700'ünün erkek ve 439,100'ünün kadın olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin bağımsızlığını kazanmasından bu yana öğrenci göçü de aktif olarak gelişmektedir fakat işgücü göçü kadar hızlı değildir. Bugün dünyanın birçok ülkesinde eğitim alan Kırgızistanlı öğrenciler, uluslararası entelektüel göç sürecinin aktif katılımcılarıdır. Bundan başka göçün diğer bir nedeni, insanların 'başka ülkede yaşamının daha kolay ve daha sakin' olduğunu düşünmeleridir. Ancak Kırgızistan'da göçün en öncelikli nedeni, diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi ülke ekonomisinin zayıf olması ve iş imkanlarının yetersiz olmasıdır. Ayrıca nüfus sayısının artması da insanları göç etmeye eğilimli kılmaktadır²⁵.

Kırgız Cumhuriyeti'nde 2022 yılında nüfusun refahını ölçmek için yapılan değerlendirmede tüketici harcamalarına göre hesaplanan yoksulluk seviyesi ülke genelinde %33,2 olarak belirlenmiştir. 2022 yılında yoksulluk sınırı durumunda yaşayan kişi sayısı 2 milyon 333 bin kişiydi, bunların %62,2'si kırsal alanlarda yaşıyordu. Ayrıca yoksulluk koşullarında yaşayan 0-17 yaş arası çocukların oranı %40,3'tü ve bu da 1 milyon 126 bin kişiyi içeriyordu. Yoksulluk seviyesinin hesaplanması için harcama maliyeti

⁹ Verilerin Alındığı kaynaklar: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Kırgızistan Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı.

kullanılır, bu doğrudan nüfusun gelirlerine bağlıdır. Nüfusun temel gelir kaynakları arasında çalışma faaliyetlerinden elde edilen gelirler bulunmaktadır. Halkın gelirlerinin %12,6'sı, Kırgızistan dışında yürütülen çalışma faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır ve halkın maddi refahını etkileyen dış faktörün etkisi açıktır. Hesaplamalar, iş göçmenlerinin gelirlerinin tüketim maliyetinden çıkarılması durumunda, Cumhuriyet genelinde yoksulluk seviyesinin ortalama olarak %33,2'den %43,3'e yükseleceğini göstermektedir²⁶.

Tablo 3

	Yoksulluk seviyesi 2022	Dış göçten gelen gelirler (işgücü göçü)	Dış göçten gelen gelir dikkate alınmadığında yoksulluk seviyesi 2022
Toplam Kırgızistan'da	33,2	12,6	43,3
Batken	48,5	31,2	68,5
Jalal-Abad	47,1	17,4	57,5
Isık Göl	31,2	6,9	37,4
Narın	42,0	0,1	42,8
Oş	19,9	20,1	41,1
Talas	23,9	7,1	29,2
Çüy	26,1	9,6	33,7
Bişkek şehri	35,7	1,7	37,0
Oş şehri	26,6	3,6	29,9

(Tablo Milli İstatistik Komitesinin 2022 yılındaki verileri kullanılarak hazırlanmıştır)

Milli İstatistik Komitesi, 2022 yılında göçün nedenlerini dörde ayırarak incelemiştir. Onlar çalışmak için gidenler, eğitim almaya gidenler, aile durumu nedeniyle gidenler ve diğer nedenlerdir. Yurt dışına göç edenlerin %98'inin çalışma amaçlı gittikleri tespit edilmiştir. Göçmenlerin çoğunluğu 20 ile 40 yaş arasında olup sadece lise mezunu olan kişilerdir. Geçici olarak bulunmayanların büyük çoğunluğunu (%78,8'ini) etnik Kırgızlar oluşturmaktadır²⁷.

Tablo 4

	Toplam sayı (kişi)	Göç etme nedenleri			
		Çalışma	Eğitim alma	Aile durumu	Diğer
Yurt dışına göç edenler	876,883	857,605	2,548	14,821	1,909
Yüzdelerik %		98	0,3	1,7	0,2

(Milli İstatistik Komitesinin 2022 yılındaki verileri kullanılarak hazırlanmıştır)

Kırgızistan'da göç, genellikle çalışma amacıyla gerçekleşmektedir. Göç edenlerin çoğunluğu, iş fırsatları arayışıyla yurt dışına gitmektedir. Bu göç eğiliminin ana nedenleri arasında ülkenin ekonomik koşulları ve işsizlik oranının yüksekliği bulunmaktadır. Ayrıca yurt dışında çalışarak daha iyi bir gelir elde etme arzusu da göçmenlerin tercihlerini etkileyen faktörlerden biridir.

5. Kırgızistan'dan Hangi Ünelere Göç Edilmektedir?

Dünya Nüfus İnceleme Bürosu'nun Aralık 2023'te yayınladığı verilere göre, her gün 27 Kırgızistan vatandaşı yurt dışına iş bulmak için göç etmektedir. Bu, her 53 dakikada bir vatandaşın yurt dışına göç ettiği anlamına gelmektedir. Bişkek'teki IOM ofisi başkanı Bermet Moldobayeva, 2023 yılında sınır ötesinden gelen para transferlerinin neredeyse %20 oranında düştüğünü, buna rağmen işçi göçmenlerin ülke ekonomisine katkısının büyük olduğunu vurgulamıştır. Moldobayeva'ya göre Kırgızistan'daki işçi göçmenlerin her biri, ailesini geçindirdiği için yoksullukla mücadelede önemli bir rol oynamaktadır²⁸.

Çoğu göçmen işçi, başlıca Rusya Federasyonu'na ve daha az ölçüde Kazakistan'a ve Türkiye'ye yönelmektedir. Rusya ve Kazakistan'ın tercih edilen destinasyonlar olmasının ana nedenleri arasında coğrafi yakınlık, dil benzerliği, istihdamda göreceli olarak daha az rekabet ve güçlü diaspora ağları yer almaktadır²⁹. Rusya Federasyonu Kırgızistan'dan gelen iş göçleri için hala ana hedef ülke

¹⁰ Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler.

¹¹ Trademap.org

¹² Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Kazakistan Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, M. Yılmaz, (2023). "Türkiye-Kazakistan Ticaret İlişkilerinin Analizi" Ankara Ticaret Dergisi, 17(1), 72-88.

konumundadır. Açık kaynaklardan alınan verilere göre, 2022 yılında Rusya Federasyonu'nda neredeyse 1 milyon Kırgız iş göçmeni kaydedilmiştir. Sonraki en çok Kırgız vatandaşı kaydedilen ülkeler ise Türkiye ve Kazakistan'dı. Bişkek'teki IOM ofisi başkanı Bermet Moldobayeva, bu tercihin "çok sayıda çekici faktörden" etkilendiğini belirtmiştir. Bu faktörler arasında tarihsel bağlar, dil engelinin olmaması, vize ve çalışma izni olmaksızın çalışma imkanı, ayrıca yıllar içinde Rusya'da oluşmuş büyük Kırgız diasporası bulunmaktadır. Moldobayeva'ya göre, genel olarak insanlar, akrabalarının açtığı yoldan gitmektedir. Gittikleri ilk zamanlarda yaşayacakları yerleri ve yardım edecek tanıdıkları bulunmaktadır³⁰.

Tablo 5 Milli İstatistik Komitesinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır

	Toplam sayı	Göç etme nedenleri			
		Çalışma	Eğitim alma	Aile durumu	Diğer
Yurt dışında bulunanlar	876,883	857,605	2,548	14,821	1,909
BDT ülkelerinde	872,874	855,156	1,777	14,177	1,764
Kazakistan	2,158	1,221	107	740	90
Rusya	870,304	853,849	1,619	13,227	1,609
Diğer BDT ülkeleri	412	86	51	210	65
Baltık ülkelerinde	60	59	1	-	-
BDT dışındaki ülkelerde	3,949	2,390	770	644	145
Almanya	336	166	135	24	11
Güney Kore	240	284	32	20	4
Türkiye	1,828	1,169	242	358	59
ABD	255	129	56	59	11
Diğer ülkeler	1,290	742	305	183	60

Milli İstatistik Komitesinin Mart 2022 yılındaki nüfus sayımına bakarsak yurt dışında bulunan göçmenlerin %99,5'i (872,9 bin kişi) BDT ülkelerinde bulunmaktadır. En çok tercih edilen ülke olarak yine Rusya (870,304 kişi) öne çıkmaktadır, sonra Kazakistan (2158 kişi) ve Türkiye (1828 kişi) tercih edilmektedir.

Göç eğiliminin daha çok Rusya odaklı olmasının diğer bir nedeni Avrasya Ekonomik Birliği'nin işçi göçüne ilişkin sağladığı kolaylıklardır. 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), üye devletler arasındaki işbirliğini, özellikle de işgücü göçü alanında, kaliteli bir şekilde yeni bir seviyeye taşımıştır. Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması, üye ülkelerin işgücü faaliyetlerini yerine getirirken kendilerinin ve aile üyelerinin birliğin içinde serbestçe dolaşımını sağlayan bir dizi hüküm içermektedir. Ayrıca Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) Anlaşmasınının 96. maddesi, üye devletler arasında işgücü göçü alanındaki mevzuatın uyumlaştırılması ilkesini içermektedir. Bu, AEB üye ülkelerinin, işgücü göçü konusundaki ulusal yasalarını ve kurallarını, Avrasya Ekonomik Birliği düzeyinde uyumlu standartlara yaklaştırmayı taahhüt ettikleri anlamına gelmektedir. Kırgız işgücü göçmenlerine ilişkin yapılan değişiklikler sonucunda bu göçmenler gerçekten de Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması uyarınca ek vergilerden muaf tutulmuş ve yerel sakinlerle eşit haklar elde etmişlerdir. Rusya örneğinde bu, göçmenlerin patent vergisinden muafiyet ve sınavlara girme gerekliliğinden kurtulmaları anlamına gelmektedir, ki bu da her bir göçmenin yılda birkaç on bin ruble tasarruf etmesine olanak tanımaktadır. Avrasya Analitik Kulübü Başkanı N. Mendkovich tarafından sunulan verilere göre, 2016'nın başına kadar Rusya'daki Kırgızistan vatandaşlarının sayısı %7,6 artarak, 2015 Mart'ının başında 523,2 bin kişiden 2016 Şubat'ının başında 563,1 bin kişiye yükselmiştir. Ayrıca 2015'in üçüncü çeyreğinde Rusya'dan Kırgızistan vatandaşlarına yapılan ruble transfer hacmi %24 artmıştır³¹. Buna karşın 2023 yılında Rusya'da çalışan Kırgız göçmenlerin sayısında %30'luk bir azalma yaşanmıştır, bu da yaklaşık 180 bin kişilik bir düşüğe denk gelmekteydi. Ayrıca göçmenlerin kayıt altına alınan sayısı da %60 oranında azalmıştır. Buna karşılık, Türkiye, Almanya ve Kazakistan gibi ülkelerde eğitim alan ve çalışan

¹³ Yüce, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'yle İlişkiler.

¹⁴ <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>.

Kırgız vatandaşlarının sayısı artmıştır. Bu değişimlerde pandeminin etkisi büyüktür. Pandemi ve Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi gibi olayların ekonomik sonuçları göçün yönünü değiştirmiştir. Kırgız göçmenlerin çoğu artık ABD, Avrupa ve Asya gibi bölgelere yönelmektedir. Ayrıca pandemi ve Ukrayna'ya müdahalenin etkisiyle Rusya'dan Kırgızistan'a geri dönen göçmenlerin sayısında da bir artış yaşanmıştır. Rusya'da uzun yıllar çalışan bazı Kırgız aileler, bu süreçte Kırgızistan'a geri dönmüştür. Diğer taraftan Türkiye, Almanya ve Kazakistan gibi ülkelerde yaşayan Kırgızistan vatandaşlarının sayısı artmaya devam etmiştir. Koronavirüs pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı döneminde göç yönü değişmiştir ve Kırgızistan vatandaşları için Avrupa, Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler de birer hedef haline gelmiştir³².

Kırgızistan, 2021 yılında dış göçü aktif olarak desteklemeye başlamıştır. 2021 yılının Ocak ayında Göç Politikası Konsepti kabul edilmiştir. Konsept, vatandaşların yurt dışında yasal ve güvenli bir şekilde iş bulma imkanlarının genişletilmesini hedeflemektedir. Çalışma, Sosyal Koruma ve Göç Bakanlığı'na bağlı Yurt Dışında İstihdam Merkezi tarafından sunulan bilgilere göre, daha önce Kırgız vatandaşları dünyanın sadece birkaç ülkesinde yasal olarak çalışabiliyorlardı ancak şu anda yasal imkanlar önemli ölçüde genişletilmiştir. Şu anda Körfez Ülkeleri, Birleşik Krallık, Almanya, Japonya ve Macaristan gibi ülkelerde iş bulma imkanlarının bulunduğu belirtilmiştir. Kırgız Hükümeti, diğer ülkelerden dönüş yapan Kırgız vatandaşlarının kendi iş girişimlerini başlatmak için sermaye ve deneyim getireceğini ve bunun da onların gelir seviyesini ve refahını artıracığını ve ülke ekonomisine olumlu yönde katkı sağlayacağını düşünmektedir³³.

6. Kırgızistan'da Göçün Etkileri ve Sorunlar

Göç, bir toplumda ve ekonomide çeşitli etkilere yol açabilir. Bu etkilerin bir kısmı olumlu olurken, diğerleri ise olumsuz olabilmektedir. Kırgızistan'da göç, hem olumlu hem de olumsuz yönler taşımaktadır. Göçün olumlu etkisi önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Kırgızistan'ın ekonomisine sağladığı katkıdır. Para transferinin GSMH'deki payı neredeyse %35'dir. Göçmenler kendi ailelerinin

geçinmelerini sağlamakta ve ayrıca yoksulluk düzeyinin azalmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra önceki bölümde görüldüğü gibi göç edenlerin bir kısmı eğitim almaya gitmektedir. Göçmenler genellikle daha iyi eğitim imkanlarına erişebilmekte ve mesleki becerilerini geliştirme konusunda fırsatlar elde edebilmektedir. Bu durum, toplumun genel eğitim seviyesini artırabilir ve işgücünün niteliğini iyileştirebilir.

Kırgızistan'da işgücü göçünün modern zamanlardaki bazı olumlu yanları bulunmaktadır. Özellikle yerli kökenli işgücü göçmenlerinin ülkeden ayrılması, ülkede işgücü fazlası sorununu azaltmaya yardımcı olabilir. İşgücü göçü, işsizlik düzeylerinin azalmasına, sosyal yardım harcamalarının düşmesine, işsizlerin yeniden eğitim almasına, kamu hizmetlerinde istihdam edilmelerine ve ailelerine destek sağlanmasına katkıda bulunabilir. Yurt dışında çalışan işgücü göçmenleri, çalışma süreleri boyunca genellikle niteliklerini artırır ve önemli üretim ve organizasyonel beceriler kazanırlar. Bu durum özellikle Kırgızistan için önemlidir çünkü ülkenin büyük bir kısmı düşük vasıflı işgücüne sahiptir. Dolayısıyla, işgücü göçü, yerli nüfusun nitelik düzeyini yükseltme ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunma potansiyeline sahiptir³⁴.

Diğer taraftan Kırgızistan, göçün doğurduğu birçok sosyal ve toplumsal sorunla da karşılaşmaktadır. Açık kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak ifade edilecek olursa, Kırgızistan'daki göçten etkilenen kişi sayısı 3 milyon kişidir (göçmenler ve aileleri, çocukları da dahil). Bu sorunlar arasında boşanma, çocukların bakımsız bırakılması, göçmenlerin sağlığı ve demografik yapının değişmesi gibi birçok olumsuz etki sıralanabilir. Bu sorunların her birine sonraki paragraflarda detaylı olarak değinilecektir.

'Göçün Tarihsel Arka Planı' bölümünde de ifade edildiği gibi, günümüzde göç nedeniyle Kırgızistan, çalışabilir yaşta olan eğitilmiş, yüksek vasıflı her alandan uzmanları ve personeli kaybetmektedir. İşgücü göçü sonucunda, çalışabilir yaşta olan nüfusun sayısı azalmakta ve Kırgızistan'ın demografik yapısı zarar görmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya ülkeleri arasında Kırgızistan, nüfus artış hızı en düşük olan ülkedir³⁵.

¹⁵ <https://www.mfa.gov.tr/tacikistan-ekonomisi.tr.mfa>.

Orta Asya Ülkeleri	Yıllara göre nüfus sayısı (milyon kişi)				Artış %
	1991 yılı	2001 yılı	2011 yılı	2021 yılı	
Kazakistan	16.4	14.8	16.7	19.7	3.3
Kırgızistan	4.5	4.9	5.5	6.7	2.2
Özbekistan	21.0	24.9	29.3	35.0	14.0
Tacikistan	5.4	6.3	7.7	9.5	4.1
Türkmenistan	3.8	4.6	5.1	6.1	2.3

(Tablo Baybolot Abitov'un makalesinden alınmıştır)

Bir diğer acil sorun da göçmenlerin çocuklarıdır. Kırgızistan'daki göçmenler yurt dışına göç ettiklerinde çoğu zaman çaresizlikten çocuklarını güvendikleri akrabalarına bırakıp gitmektedirler. 2022 yılındaki verilere bakıldığında Kırgızistan'da 88,034 çocuğun ebeveynlerinin işçi göçünde olduğu ve çocukların akrabalarının evlerinde kaldığını görmek mümkündür. Hatta 5,400 çocuğun akrabalık bağı olmayan kişilerin evinde yaşadığı tespit edilmiştir³⁶. Ancak yukarıda geçen devlet tarafından verilen sayılar az olabilir. Çünkü 2017 yılında UNICEF tarafından yapılan araştırmaya göre Kırgızistan'da ebeveynlerin ikisinin de yurt dışında olduğu 199 bin çocuk, ebeveynlerinden birinin yurt dışında olduğu 299 bin çocuk bulunmaktaydı³⁷. Akrabalarında kalan çocukların eğitimleri aksamakta, sağlıkları ihmal edilmekte, çocuklar gerektiği gibi beslenmemekte ve küçük yaşlarda ağır iş yapmak zorunda kalmaktadırlar. En kötüsü son yıllarda çocuklara karşı uygulanan zorbalık, şiddet, hatta tecavüz olaylarının sayısının artıyor olmasıdır. Ne yazık ki araştırmalar yapıldıkça zorbalığa uğrayan çocukların çoğunun göçmenlerin çocukları olduğu ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak 2018 yılında Narın'da gerçekleşen olayda anneannesi ve kız torunu tecavüze uğramıştı ve erkek torunu acımasızca öldürülmüştü. Çocukların annesi Rusya'da çalışıyordu³⁸. Bunun gibi çok sayıda korkunç olay yaşanmıştır ve günümüzde de yaşanmaktadır. Çocukların ebeveynleri çocuklarının gelecek hayatı için yurt dışında çalışıp para kazanmaktadır fakat bunun bedelini çocukları katlandıkları şiddetle ödüyor gibidir.

Kırgızistan'da göç nedeniyle geleneksel aile tarzı da bozulmaktadır. Çiftlerin birisi yurt dışına gidince onları bir bütün aile sanmak ya da tamamen boşandı saymak zor olmaktadır. Genel olarak Kırgızistan'da her sene her dördüncü evlilik boşanmayla sonuçlanmaktadır. Boşanma sayısının artmasının nedenlerinden biri de göçtür. 2018'de yapılan araştırmaya göre göçmen ailelerde boşanma oranı %12 artmıştır. Çoğu durumda Kırgızistan'da ailesi varken erkek ya da kadın göç ettiği ülkede ikinci aile kurmaktadır. Boşanma çocukların geleceğini tehdit etmekte, kızların erken yaşında evlenmelerine sebep olmaktadır³⁹.

Kırgızistan'da göçmenlerin sağlığı ayrı bir sorundur. Göç etkin bir biçimde kontrole tabi tutulmadığı için yasa dışı göç göçmenlerin sağlığını tehlikeye atmaktadır. Yasal olarak göç eden kişiler bil, bulaşıcı hastalıklara yakalanabilmekte ve Kırgızistan'a geri döndüklerinde hastalıklarını topluma yayabilmektedirler. Buna COVID-19 hastalığı en açık örnek olarak verilebilir. Diğer bir sağlık sorunu HIV enfeksiyonudur. HIV vakalarına ilişkin Elektronik Takip Sistemine göre Mart 2023'te Kırgızistan'da bu enfeksiyondan etkilenenlerin %18'inin emek göçü deneyimi vardı⁴⁰. Göçmenlerin gittikleri ülkede sağlık sistemlerine kendi ülkelerinde ulaştıkları gibi ulaşamadıkları açıktır. Çoğu durumda göçmenler kendi sağlıklarına iyi bakamamakta ve hasta olduklarında kendi kendilerini tedavi etmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle hastalıkları daha da kötüleşebilmekte ve tedavi edilemeyecek noktaya ulaşabilmektedir.

İşçi göçmenler, memleketlerine döndüklerinde sağlıklarını koruma gerekliliği, doğdukları ülkenin değişen koşullarına uyum sağlama, yeni iş bulma ve emeklilik haklarını düzenleme gibi birçok problemle karşılaşmaktadır. Kırgızistan'da geri dönen göçmenlerin yeniden entegrasyon süreci kolay olmamaktadır. Özellikle bu durum COVID-19 salgını sırasında görülmüştür. 2019-2020 yıllarında işçi göçünden dönen kişilerin sayısı karantina önlemleri dolayısıyla artmıştı. Döndüklerinde karşılaştıkları ilk sorun mali niteliktedir; yani iş bulma, kredilerini ödeme ve ailelerini geçindirmede zorlanmalarıdır. Bundan başka, geri dönen göçmenler devlet hizmetlerine ve yardımlarına erişmekte çok zorlandıklarını dile getirmektedir. Yerel yöneticiler, onları sadece işçi göçmeni oldukları için paralı

sanmakta ve onlara yardım etmekten kaçınmaktadır. Ayrıca yerel halkın genel olarak geri dönen göçmenlere olumlu bir tutum sergilemesine rağmen, kadın göçmenlere erkeklere nazaran daha olumsuz bir tavır sergilendiği görülmüştür. Kırgız toplumunda kadın göçmenlerin yurt dışında çalışmayıp da başka işler yaptığına dair şüpheler bulunmaktadır. Ancak pandemi sürecinde, yerel halkın geri dönen göçmenlere olan tutumu önemli ölçüde kötüleşmiştir. İnsanlar, COVID-19'a yakalanma korkusuyla geri dönen göçmenlerle etkileşimlerinde daha temkinli davranır hale gelmiş ve sonuç olarak onlarla temastan kaçınmış veya temaslarını sınırlandırmıştır. Bahsedilen sorunlardan dolayı geri dönen göçmenlerin yeniden göç etmeye istekli oldukları ortaya çıkmaktadır⁴¹.

Kırgızistan kaynaklı göç, hem ülke içinde hem de göç alan ülkelerde son derece karmaşık sosyo-ekonomik etkilere ve sorunlara yol açmaktadır. İşçi göçü, hem göçmenler hem de kabul eden ülkeler açısından önemli bir konudur. Ancak çoğu zaman işçi göçmenler, gittikleri ülkelerin işçi göçünü düzenleyen yasal düzenlemelerden habersizdir veya bunlarla tanışık değildir. Bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelere rağmen, birçok işçi göçmen bu tür yasal düzenlemelerden haberdar değildir ve bu da onları hukuki sorunlarla karşı karşıya bırakabilmektedir. Özellikle Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerde işçi göçmenler arasında bu tür durumlar oldukça yaygındır. Rusya Federasyonu'nda birçok Kırgız vatandaşı, cezaevlerinde ve diğer hürriyetten yoksun bırakma yerlerinde, yaşadıkları ülkenin yasalarını bilmedikleri için bulunmaktadır. Ancak diğer yandan göçmenlerin hakları ihlal edilmektedir. Bu ihlaller arasında sözleşmesiz çalıştırma, işverenler tarafından pasaportlarına el konulması, ücretlerin ödenmemesi, yerel işçilere göre daha düşük ücretlendirme, borç çalıştırması, iş kazaları durumunda tazminat ödenmemesi ve haftada 50 saatten fazla çalışma gibi durumlar yer almaktadır⁴².

Yukarıda belirtilenler dışında göç edenler başka bir dizi sorunla karşılaşmaktadırlar. Onları şöylece sıralayabiliriz (göçmenlerin çoğu Rusya'da buldukları için, sıralanacak olan sorunlar daha çok bu ülkeyle alakalıdır)⁴³:

- Konut piyasasına erişim sorunu: Göçmenlerin karşılaştığı en ciddi sorun, başka bir ülkede iş bulduklarında

yasa dışı konutları kullanmalarıdır. Göçmenler, konut sahiplerinden kayıt belgelerini almakta zorluklarla karşılaşmaktadır, çünkü birçok göçmen kira ve fatura ödemelerini karşılayamamaktadır. Birçok göçmen, genellikle yasa dışı olarak ev kiralamakta ve yaşam maliyetlerini azaltmak için yasal olarak izin verilen miktarın üzerinde kişi başına düşen alanlarda kalabilmektedir. Kırgız göçmenler için konut arama sürecinin en hoş olmayan yönlerinden biri xenofobia'dır (yabancı düşmanlığı). Birçok daire sahibi ve emlak ajansı, Kırgız göçmenlere karşı olumsuz tutumlarını gizlemeye tenezzül etmemektedir. Moskova'da sıkça "Rus" veya "Slav" aileler için daire kiralama reklamları görülmektedir.

- Toplumda sosyal kırılma ve xenofobi: İşgücü piyasasındaki göçmen talebi, göçmenlere toplumsal güvence sağlamamaktadır; xenofobi onların karşılaştıkları sorunlardan bir tanesidir. Son yıllarda göçmenler kabul eden toplumun bir parçası haline gelmelerine rağmen, yerli halk genellikle onların varlığına olumsuz bakmaktadır. 2014 yılında yapılan bir araştırma, Moskova halkının çoğunluğunun göçmenleri Orta Asya'dan gelen kişiler olarak düşündüğünü göstermiştir. Moskovalılar, göçmenleri genellikle "risk grubu" olarak tanımlamaktadır. Şehirdeki halkın %70'i göçmenlerin varlığında "herhangi bir olumlu yön görmemektedir". Göçmenler, Moskovalılar tarafından "şehirde suç ve hastalıkların yayılmasına yönelik bir tehdit" olarak algılanmaktadır.

- Sosyal savunmasızlık ve sağlık sistemi erişimindeki kısıtlamalar: Kabul eden ülkede tıbbi yardım alabilme imkanları, göçmenlerin düşük gelirlerinden, sigorta eksikliğinden ve tıbbi altyapı hakkında bilgi eksikliğinden dolayı sınırlıdır. Ayrıca hastaneleri ve klinikleri ziyaret ettiklerinde karşılaştıkları olumsuz tutumlar nedeniyle de sağlık hizmetine ulaşma imkanları kısıtlanmıştır. Bu nedenle, birçok göçmen kendi kendine tedaviye başvurmak zorunda kalmakta veya profesyonel olmayan sağlık uzmanlarına başvurmaktadır, bu da genellikle sağlık açısından olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Göçmenlerin karşılaştığı zorlukların sadece Rusya'da yaşananlarla sınırlı olmadığı açıktır. Batı ülkelerindeki göçmenler de benzer sorunlarla mücadele etmektedirler.

Özellikle son yıllarda Amerika ve Avrupa ülkelerine artan göç akımı, hayallerini gerçekleştirme konusunda göçmenleri cesaretlendirmektedir. Amerika'da çalışmak veya eğitim almak, birçok insanın Amerikan Rüyasını gerçekleştirme bağlamında bir hedef olarak öne çıkmaktadır. Bu rüyayı Kırgız vatandaşları da gerçekleştirmek istemektedir. Ancak bu ülkelere gitmek, Rusya'ya gitmek kadar kolay değildir. Yasal prosedürler oldukça karmaşık ve zaman alıcıdır. Bu nedenle, son zamanlarda yasadışı yollara başvuran göçmenlerin sayısında bir artış yaşanmaktadır. Ancak yasadışı göçün getirdiği riskler ve sorunlar da göz ardı edilemez. Örneğin göçmenler, Amerika'ya ulaşabilmek için Meksika sınırlarını aşmaya çalışmakta ve bunu genellikle yasa dışı yollarla yapmaktadırlar. Bu süreçte, kaçakçılara büyük miktarda para ödemekte, ancak bu ödemeler bile onların Meksika sınırını geçebileceklerini garanti etmemektedir. Yasa dışı göç, son derece risklidir. Göçmenler yolda ölme veya soyulma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalabilirler. Hatta sınıra ulaşırsalar bile, Amerika sınırları içinde tutuklanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Aynı zamanda Batılı ülkelerde yasal olarak çalışmak için seyahat eden Kırgızlar bile büyük sorunlarla karşılaşabilmektedir. Özellikle Avrupa'ya yönelen göçmenler, genellikle tarım sektöründe iş bulmaya çalışmaktadır. Ancak işverenler bazen sözleşmelerine rağmen onları işe almaktan kaçınmaktadır. Bunun yanı sıra, İslamofobi gibi büyük bir sorun da göçmenlerin karşılaştığı zorluklar arasında yer almaktadır⁴⁴.

7. Kırgız Cumhuriyeti Göç Politikası Konsepti (2021-2030)

Önceki bölümden anlaşılacağı üzere göç Kırgızistan açısından fırsatlar sunduğu gibi zorluklara da neden olmaktadır. Fırsatlar ile zorlukları dengelemenin Kırgızistan açısından karmaşık bir konu olduğu açıktır. Kırgızistanlı göçmenler ve onların aileleri, vatandaşı oldukları Kırgızistan sınırları içerisinde çözülmesi zor olan birçok problemle karşıya iken diğer yandan göç ettikleri ülkede zorluklar yaşamaktadırlar. Tabii ki bu durumda devlet tarafından etkin bir politika geliştirilmesi ve uluslararası alanda göç meselesi ile ilgili olarak başka devletlerle işbirliğine

gidilmesi gerekmektedir.

Kırgızistan bağımsız olduktan sonra 1990-2000 yıllar arasında göç meseleleri yaşanmış olsa da göç ile ilgili politikalar etkin biçimde geliştirilememiştir. Bu yönde atılan ilk adımlardan biri, 30 Temmuz 1993 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin İş ve Sosyal Koruma Bakanlığı bünyesinde Nüfus Göçü Dairesi'nin kurulması hakkında kararnamenin yayınlanması olmuştur. Sonraki adım olarak 1997 yılının 20 Mart'ında Kırgızistan Hükümeti, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Uluslararası Göç Örgütü ile Bişkek'te Göç Yönetimi Merkezi'nin açılmasıyla ilgili bir anlaşma imzalamıştır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren devletin göç politikasının geliştirilmesi ve uygulanması süreci, belirli bir yasal çerçevenin oluşturulmasıyla daha etkin hale gelmiştir. Nisan 2004'te, 2010'a kadar olan devlet göç politikası konsepti belirlenmiş ve kabul edilmiştir. Bu konsept, göç politikasının temel öncüllerini, hedeflerini, görevlerini ve prensiplerini belirlemiştir. Bundan başka günümüze kadar göçle ilgili yasalar, programlar ve kararnameler tasarlanmıştır. Ayrıca Kırgızistan'da göç politikasının kurumsal temelleri atılmıştır. Bu, devlet organlarının görevlerinin belirlenmesi, kurumlar arası işbirliğinin sağlanması ve göçmen topluluklarının sivil toplum kuruluşları ile koordinasyonunu içermiştir. Fakat geliştirilen politikaların ve kararnamelerin birçok eksiklikleri mevcuttur. Örneğin politikalar, göçmenlerin finansal katkılarını vurgulayarak anlık olumlu sonuçlara odaklanırken uzun vadeli bir strateji belirlenmemiş ve işgücü göçünü ülkenin sosyo-ekonomik gelişimini teşvik eden bir kaynak haline getirme programının yolları bu politikada yeterince yansıtılmamıştır⁴⁵.

2021 yılında Kırgızistan'da "2021-2030 Yılları için Göç Politikası Konsepti" kabul edilmiştir. Belgeye göre Kırgız Cumhuriyeti Göç Politikası Konsepti, göç süreçlerinin düzenlenmesi alanında uzun vadeli bir vizyon sunmaktadır. Konsept, göç ve kalkınma alanındaki hedefler, öncelikli alanlar ve görevlerin bir sistemini içermekte ve insan haklarının ve Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarlarının korunmasına dayanmaktadır. Konseptin amacı, göç tetikleyen ve eşlik eden olumsuz faktörlerin hafifletilmesi ve en aza indirilmesi yoluyla göç süreçlerini stabilize etmektir.

Bu, mevcut ve gelecekteki sosyal, demografik ve ekonomik zorlukları dikkate alarak, programlı eylemler temelinde plansız göçü ve yasadışı göçü önlemeyi içermektedir. Ayrıca konseptte Kırgızistan'da göçün nedenleri ve ortaya çıkan sorunlar belirtilmiştir ve onları ortadan kaldırmaya dair çözüm yolları gösterilmiştir.

Konsepte göre 2030 yılına kadar çalışabilir yaşta olan insan sayısının 4,5 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu yaşta kişilerin göçü, Kırgızistan'daki cinsiyet ve yaş yapısını daha yaşlı bir nüfusa doğru değiştirme potansiyeline sahiptir. Ancak Kırgızistan ve Kırgız halkı göçmenlerin para transferine bağlı olduğundan dolayı göçle ilgili meseleleri kısa zamanda çözüme bağlamak mümkün değildir. Günümüzde dış göç halkın refahını sağlayan önemli bir faktördür ama göçmenler ve aileleri kazandıkları parayı yatırım kaynağı olarak görmemekte ve daha çok günlük harcamalar ve törensel harcamalar için kullanılmaktadırlar. Bu durumun bir nedeni, nüfusun düşük finansal okuryazarlık seviyesi ve halkın mevcut piyasada var olan yatırım alanları ve araçları hakkında yeterince bilgiye sahip olmamasıdır. Halkın finansal okuryazarlık seviyesinin artırılması gerektiği açıktır. Bilindiği üzere işsizlik, göçü tetikleyen temel faktördür. Bundan dolayı yerel girişimcilere iş yerleri yaratmak amacıyla destek verilmesi, mesela kolay erişilebilir krediler sağlanması önemlidir. Ayrıca göçmenlerin kendilerine de küçük ya da orta ölçekte işletmelerini geliştirebilmeleri için devlet tarafından destek verilebilir.

Başka bir sorun ise yasa dışı göçmenliktir. Yasa dışı durumda olan göçmenler, özellikle kadınlar, gençler ve çocuklar, zorla çalıştırma ve insan ticareti kurbanı olma riskine diğerlerinden daha fazla maruz kalmaktadır. Bununla birlikte göçmenlerin yurt dışında hakları korunmamaktadır. Göçmenler temel sosyal gereksinimlerini karşılayacak imkanlara, örneğin sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşamamaktadır. Bu sorunu çözümenin bir yolu, Kırgız Cumhuriyeti vatandaşlarının yurt dışında yasal olarak istihdam edilme oranının artırılmasıdır. Yasal göçün etkin biçimde gerçekleşebilmesi için Kırgızistan diğer ülkelerle ikili antlaşmalar düzenlemek durumundadır. Belirtilmesi gereken diğer bir konu, göçmenlerin devletin sosyal sigortası

ve emeklilik sistemine önem vermemeleri ya da bu konuda bilgilerinin olmamasıdır. Oysa bu konuda Kırgızistan AEB ile ve Güney Kore ve Türkiye gibi ülkelerle ikili anlaşmalara varmıştır. Genel olarak göçmenlerin hukuki bilgi ve bilinç düzeyi çok düşüktür. İşçi göçmenleri, çalışacak oldukları ülkedeki istihdam vb. konular hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan göç etmektedirler. Göçmenler için hukuki yardıma erişilebilirlik derecesi, hem Kırgız Cumhuriyeti'nde hem de hedef ülkelerde çok düşüktür.

Kısaca Kırgızistan'ın göç politikasının öncelikli alanları ve hedeflerini şöylece sıralamak mümkündür:

- Kırgız Cumhuriyeti'nde nüfusun eğitim, iş, mesleki ve kültürel potansiyelini ve olanaklarını geliştirmeye yönelik koşulların oluşturulması.
- Kırgız Cumhuriyeti'nin gelişimi için nüfusun göç potansiyelinin kullanılması.
- Kırgız Cumhuriyeti'nin ülke dışında bulunan vatandaşlarının haklarını korumak için bir sistem oluşturulması.
- Güvenli göç ortamının oluşturulması.

Konsepte belirlenen görevlerin somut çözümü için uygulamanın iki aşamada ele alınması kararı alınmıştır. Birinci aşamanın 2021-2025 yılları arasında, ikinci aşamanın ise 2026-2030 yılları arasında gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Ancak belirtmek gerek ki Konseptte hedef alınan planların gerçekleşmesini engelleyen finansal ve organizasyonel sorunlar mevcuttur⁴⁶.

8. Sonuç

Kırgızistan'da göç, fırsatlarla birlikte zorluklar da sunmaktadır. Göçün önemli nedenleri arasında işsizlik ve ülkenin ekonomik durumu öne çıkmaktadır. İşçi göçü, bir yandan nüfusun belirli bir kısmının gelirini ve refahını artırırken diğer yandan ülkenin ekonomisinin canlı kalmasına katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, Kırgızistan'da eğitim amacıyla göç edenlerin sayısında da artış gözlenmektedir. Eğitim göçü, Kırgızistan'ın gençlerinin kaliteli ve yüksek seviyede eğitim almalarına ve ülkenin genel eğitim düzeyinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Göçün bu farklı yönleri, Kırgızistan'ın kalkınma sürecine çeşitli açılardan katkı sunmaktadır.

Göç, birçok sosyo-ekonomik ve hukuki sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar, hem Kırgızistan'ın sınırları içinde hem de göçmenlerin gittikleri ülkelerde yaşanmaktadır. Göçün artmasıyla birlikte demografik yapının değişmekte olması ve göçmenlerin çocukları ve ailelerinin sorunlarla karşılaşmaları bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca göçmenlerin sosyal haklara erişimde ve hukuki korunmada yaşadıkları zorluklar da önemli bir konudur. Göçmenlerin entegrasyonu ve topluma uyum sağlamaları (hem Kırgızistan'dan gittikten sonra hem Kırgızistan'a döndükten sonra) sürecinde engellerle karşılaşmaları da sıkça görülen bir durumdur. Bu sorunların çözümü için hem Kırgızistan hem de göçmenlerin gittiği ülkelerde etkili politikaların ve destek mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde göçün olumlu etkilerinden yararlanırken olası sorunların en aza indirilmesi mümkün olabilecektir.

Göç, dünyanın her yerinde geçerli bir olgudur ve zaman içinde göçü tetikleyen nedenlerin sayısı artmaktadır. Bu nedenle göçün yeni biçimleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin çevresel değişiklikler, küresel ısınma, kuraklık gibi sorunlar nedeniyle "çevresel göçmenler" adı verilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bu durum, Kırgızistan için de geçerlidir. Orta Asya'da yaşanan çevresel sorunlar, Kırgızistan'da da görülmektedir. Çevresel sorunlar, özellikle tarım sektöründe çalışanları göç etmeye teşvik etmektedir. Bu nedenle, çevresel faktörlerin göç üzerindeki etkilerini anlamak ve bu konuda uygun politikalar geliştirmek önemlidir. Bu politikalar, hem göçmenlerin korunmasını sağlamayı hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemeyi hedeflemelidir. Kırgızistan'ın göç meseleleriyle başa çıkması için bütüncül ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerekmektedir. Ekonomik fırsatların artırılması, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimin iyileştirilmesi ve göçmenlerin haklarının korunması, ülkenin kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaçla, Kırgızistan, başka devletler ve uluslararası kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyon sağlanmalıdır.

Kaynakça:

1. <https://www.fao.org/migration/en/>.
2. E. Aytbaev ve A. Mirzakhmetova (2015), Migratsionnye Protsessy v Strannakh Tsentral'noy Azii (Orta Asya Ülkelerinde Göç Süreçleri), KazNU Bulletin. International Relations and International Law Series. No4 (72). 2015.
3. https://www.researchgate.net/publication/223724709_The_changes_in_the_migration_patterns_in_the_post-Soviet_states_The_first_decade.
4. <https://cabar.asia/ru/tendentsii-sovremennoj-trudovoj-migratsii-v-tsentralnoj-azii>.
5. <https://www.academia.edu/43101262/>.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnye-potoki-iz-tsentralnoj-azii-v-strany-evropeyskogo-soyuza>.
7. <https://kg.akipress.org/news:2050622>.
8. <https://www.hse.ru/data/2022/02/25/1752487370/>.
9. <https://ucentralasia.org/media/ygkl23rh/pbmigration-flow-change-in-central-asia-ru.pdf>.
10. https://www.knomad.org/sites/default/files/publication-doc/migration_development_brief_38_june_2023_0.pdf.
11. <https://sputnik.kg/20220512/kyrgyz-kochmon-filosofiyasy-maek-1064340810.html>.
12. <https://www.azattyk.org/a/urkun-kyrgyz-chaine-history/27652729.html>.
13. <https://www.cairn.info/revue-europeenne-des-migrations-internationales-2010-3-page-9.htm>.
14. <https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/28e0wprgc5/74681963.pdf>.
15. <https://bizexpert.kg/itogi-25-let-nezavisimosti-kyrgyzstana/>.
16. <https://kyrgyzstan.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Population>.
17. <https://www.stat.kg/stat.files/census.pdf>.
18. <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnye-protsessy-v-kyrgyzstane-v-period-stanovleniya-nezavisimoy-suverennoj-respubliki>.

19. http://www.futurevisionsjournal.com/files/62/manuscript/manuscript_2715/fvj-2715-manuscript-202535.pdf.
20. <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnye-protsessy-v-kyrgyzstane-v-period-stanovleniya-nezavisimoy-suverennoy-respubliki>.
21. <https://zanyatost.kg/Page/PageShow/1016>.
22. <https://kabar.kg/news/za-2023-god-migranty-pereveli-v-kyrgyzstan-bolee-2-7-mlrd/>.
23. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-05/WFP_Annex2.pdf.
24. <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/d029839d-b662-42f1-bf1a-3eaa751331d6.pdf>.
25. <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-funktsii-i-posledstviya-migratsii-molodezhi-kyrgyzstana>.
26. <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/2a652573-efb0-4424-8e4c-534401ff6ff9.pdf>.
27. <https://www.stat.kg/media/publicationarchive/d029839d-b662-42f1-bf1a-3eaa751331d6.pdf>.
28. <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-migratsiya-kyrgyzskoy-respubliki-v-usloviyah-eaes>.
29. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-05/WFP_Annex2.pdf.
30. <https://www.dw.com/ru/kuda-i-pocemu-na-zarabotki-edut-trudovye-migranty-iz-kyrgyzstana/>.
31. <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-migratsiya-kyrgyzskoy-respubliki-v-usloviyah-eaes>.
32. <https://rus.azattyk.org/a/32649007.html>.
33. <https://kaktus.media/doc/474022>.
34. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-vneshney-trudovoy-migratsii-naseleniya-kyrgyzstana>.
35. https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:27077.
36. <https://mlsp.gov.kg/ru/2022/07/25/>.
37. <https://www.bbc.com/russian/features-47773112>.
38. https://osce-academy.net/upload/file/Migration_08_07.pdf.
39. <https://24.kg/obschestvo/91251>.
40. https://migrationhealth.group/wp-content/uploads/2023/07/Analiz_Kurguzstan_RUS_FINAL-1.pdf.
41. <https://kyrgyzstan.iom.int/sites/g/files/tmzbd11321/files/documents/IOM-UNDP>.
42. https://mnenie.akipress.org/unews/un_post:27077.
43. <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-migratsiya-kyrgyzskoy-respubliki-v-usloviyah-eaes>.
44. <https://media-center.kg/ru/news/Pochemu-v-ES-i-SSHA-prihoditsya-trudno-kirgizskim-migrantam>.
45. <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnaya-politika-kyrgyzskoy-respubliki-v-sovremennyh-usloviyah>.
46. https://migranty.org/wp-content/uploads/2021/06/06.04.21.ru_koncepcija-migracionnoj-politiki-kr-na-2021-2030-gg..pdf.